

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De stijl van gewoon proza
Fagel- de Werd, S.V.

Citation

Fagel- de Werd, S. V. (2015, January 27). *De stijl van gewoon proza*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/31606>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/31606>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/31606> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Fagel-de Werd, Suzanne

Title: De stijl van gewoon proza

Issue Date: 2015-01-27

Conclusie

10

Conclusie

10.1 Inleiding

Een van de hoofddoelen van dit proefschrift werd in de inleiding omschreven als 'de re-introductie van de letterkundige stilistiek als onderzoekdiscipline in de neerlandistiek'. In diezelfde inleiding bleek daarna al snel dat er niet zoiets bestaat als 'de' letterkundige stilistiek. De stilistische onderzoekdiscipline is een huis met vele kamers. In dit proefschrift heb ik laten zien hoe een van die kamers is ingericht.

Daarmee moge duidelijk zijn dat wat ik hier voorstel als 'letterkundige stilistiek' zeker niet de 'enige' of 'enig juiste' benadering is. Ik heb in dit proefschrift een zeer specifieke keuze gemaakt voor bepaalde theoretische en methodologische uitgangspunten binnen het uitgebreide veld van de stilistiek. Die keuzes werden mede bepaald door het object van onderzoek van dit proefschrift: 'gewoon proza', taalgebruik in moderne Nederlandse romans, dat zich niet laat kenmerken door onmiddellijk duidelijke stilistische opvallendheden.

In deze conclusie geef ik een overzicht van de voornaamste resultaten van mijn proefschrift, aan de hand van de vier onderzoeksvragen die ik in hoofdstuk 1 introduceerde:

1. Hoe kan een letterkundige stilistiek beoefend worden?
2. Hoe kunnen informele uitspraken over stijl worden onderbouwd met een taalkundig-stilistische analyse?
3. Hoe kan onderzocht worden of er een samenhang is tussen stijl en thema?
4. Op welke wijze kunnen kwantitatieve gegevens een rol spelen in dit type stijlanalyse??

10.2 Hoe kan een letterkundige stilistiek beoefend worden?

De vaststelling dat de stilistiek een breed scala aan onderzoeksdisciplines herbergt, vormt de basis voor de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag. Principiële keuzes omtrent onderzoeksdoel, onderzoeksonderwerp en onderzoeksvraag zijn noodzakelijk voor er überhaupt aan stijlanalyse begonnen kan worden.

Allereerst het onderzoeksdoel: wie geïnteresseerd is in de wijze waarop lezers een literaire tekst lezen en begrijpen, komt terecht in de cognitieve stilistiek, waar een onderzoeker de keuze wacht tussen uiteenlopende disciplines zoals *text world theory*, *blending theory*, *schema theory* of experimenteel onderzoek naar *reader response* bij het lezen van literaire teksten. Is auteursidentificatie het doel, dan is de stylometrie de aangewezen methode. Wie wil onderzoeken hoe gespreks- en gedachteweergave in literaire teksten verschilt van die in krantenartikelen, of wie het voorkomen van een ander stijlverschijnsel in verschillende genres wil bestuderen, kan terecht bij de corpusstilistiek. De onderzoeker die gericht is op de samenhang van stijl en thema, staan wederom verschillende subdisciplines (zoals *foregroundingstheorie*, *figure-groundanalyse* en grammaticale analyse) tot zijn dienst. In dit proefschrift is de vraag naar de samenhang tussen stijl en thema leidend geweest, waardoor corpusstilistische en stylometrische benaderingen als niet-geëigend voor dit type onderzoek werden afgewezen (hoofdstuk 6).

Ten tweede het object van onderzoek. Niet alleen met betrekking tot het onderzoeksdoel, ook aangaande het onderzoeksobject zijn principiële keuzes gemaakt. Dat is allereerst de vaststelling dat stijlanalyse van proza relatief weinig beoefend wordt, en dat wanneer dan toch proza het onderwerp is van stilistische analyse, de aandacht in dat geval uitgaat naar *foregrounded* taalgebruik (hoofdstuk 4, zie ook Lanham 2003). Dit leidde tot de wens om in dit proefschrift *transparent* taalgebruik op de voorgrond te stellen. Daarnaast is er in dit proefschrift een keuze gemaakt voor de analyse van bepaalde grammaticale verschijnselen. Deze keuze is tot stand gekomen op basis van de wens om de uit elkaar gegroeide disciplines taalkunde en letterkunde (Inleiding, hoofdstuk 1 en 2) te reintegreren en daarmee een voortzetting te geven aan de literair-linguïstische analyse zoals die in de jaren '30 en '40 van de twintigste eeuw werd beoefend door met name G.S. Overdiep (hoofdstuk 3). Mijn onderzoek schaart zich daarmee bij dat van een relatief kleine groep stijlonderzoekers die gericht zijn op het achterhalen van het stilistische effect van makkelijk over het hoofd te ziene grammaticale factoren zoals zinsbouw of bijzinsconstructies in proza (Bijvoorbeeld Overdiep 1946, Leuvensteijn en Wattel 2002 en 2008, Toolan 2010).

Het uitgangspunt van de samenhang tussen stijl en thema had ook gevolgen voor de *hoeveelheid* teksten die in dit proefschrift wordt geanalyseerd. Jeffries & McIntyre geven aan dat niet in algemene termen bepaald kan worden hoeveel onderzoeksmateriaal een onderzoeker zou moeten gebruiken voor zijn stijlanalyses:

The question of how much data and what kind of data should be analysed is difficult to answer in general terms as it is dependent on the research questions, the methodology and the tools

of analysis to be used. In qualitative studies, the more data to be collected, the more sparse the analysis will be to cover it all. Conversely, a study looking only at one linguistic feature (such as speech presentation) will be able to cover a larger collection of texts than one where a number of tools of analysis are to be used (Jeffries & McIntyre 2010, 174).

Door het uitgangspunt van de samenhang van thematiek en stijl wordt de onderzoekseenheid in deze studie gevormd door een afgerond verhaal of roman. Daarom beperkt dit proefschrift zich tot twee verhalen van Jan Arends en Maarten Biesheuvel, en worden stijkenmerken van *De asielzoeker* van Arnon Grunberg vergeleken met die van *Het duister dat ons scheidt* van Renate Dorrestein en Hafid Bouazza's *Paravion*. Deze keuze stelt de onderzoeker in staat om een samenhang vast te stellen tussen de onderzochte taalverschijnselen en het interpretatieve effect in een specifieke roman. Het gaat mij dus niet om het voorkomen van een of meerdere taalverschijnselen in een breed corpus aan teksten.

Ten derde wordt hier – wellicht ten overvloede – gewezen op het belang van het opstellen van een goede onderzoeksvraag. In hoofdstuk 7 werd duidelijk dat een literair-linguïstische analyse gericht op de samenhang tussen taalmiddelen en interpretatieve effecten niet kan plaatsvinden zonder een vooraf opgestelde hypothese (*top-down* onderzoek). Het is namelijk vanwege de omvang van zo'n taak niet mogelijk om *alle* stijlelementen van een roman of verhaal in kaart te brengen, en het is bovendien de vraag welk doel zo'n ongestuurde inventarisatie zou dienen. De *checklist* Nederlandse stijlmiddelen (zie paragraaf 7.3) kan wel gebruikt worden als heuristisch middel, om potentieel relevante taalmiddelen in kaart te brengen, maar vervolgens is het noodzakelijk om een hypothese op te stellen om het optreden van relevante verschijnselen nader te onderzoeken.

In dit proefschrift vormen twee verschillende invalshoeken aanleiding tot hypothesevorming. De eerste bestaat uit uitspraken in de literaire kritiek. In hoofdstuk 8 vormen die aanleiding tot hypothesen over de stijl van 'Het ontbijt' van Jan Arends en 'De heer Mellenberg' van Maarten Biesheuvel. De tweede aanleiding is gelegen in de thematiek van een verhaal. De vraag of de stilstand die thematisch aanwezig is in *De asielzoeker* van Arnon Grunberg, ook in de stijl van diens werk is aan te treffen, is de leidende vraag in hoofdstuk 9.

Het opstellen van specifieke onderzoeksvragen zorgt voor een verdere beperking van het domein van onderzoek. Met de analyses in hoofdstuk 8 en 9 zijn de betreffende verhalen geenszins uitputtend geanalyseerd. Andere onderzoeksvragen zouden weer tot een ander stijlonderzoek leiden. Dit is het meest duidelijk in hoofdstuk 9, waar gekozen is voor een op *De asielzoeker* gebaseerde onderzoeksvraag; was niet *De asielzoeker*, maar *Paravion* het startpunt geweest, dan had dit aanleiding gegeven tot een heel ander onderzoek, gebaseerd op de thematische karakteristieken van *Paravion*. Met deze nadruk op het belang van een duidelijke stilistische hypothese zijn we aanbeland bij onderzoeksvragen 2 en 3 van dit proefschrift, die beide vragen naar de werking van de stilistische methode in de praktijk en die ik hier vanwege het leesgemak herhaal:

2. Hoe kunnen informele uitspraken over stijl worden onderbouwd met een taalkundig-stilistische analyse?
3. Hoe kan onderzocht worden of er een samenhang is tussen stijl en thema?

In deze paragraaf ga ik in op de methodische aspecten van deze vraag (onderzoeksopzet). In paragraaf 10.3 en 10.4 worden deze vragen nogmaals aan de orde gesteld, maar dan retrospectief: met inachtnaam van de resultaten van de stilistische analyses die in dit proefschrift zijn verricht.

Nadat de stijlonderzoeker onderzoeksdoel, -object en -vragen heeft vastgesteld, gaat het om de zoektocht naar de juiste methode. Hoe pak je de stijlanalyse aan? Het is belangrijk om vast te stellen dat er geen universele stilistische methode is. Elke tekst geeft aanleiding tot niet alleen zijn eigen onderzoeksvragen, maar ook zijn eigen onderzoeksmethode. De stilistiek is een wezenlijk eclectische discipline, die gebruikmaakt van diverse inzichten en methodes uit de (cognitieve) linguïstiek. Dat kan ook niet anders: bij Arends en Biesheuvel leidde de onderzoeksvraag tot een taalkundige analyse van de gebruikte bijzinnen, waarbij onder meer cognitief-linguïstische inzichten over de werking van complementzinnen werd betrokken (hoofdstuk 8); bij Grunbergs *Asielzoeker* leidde de hypothese tot een onderzoek naar de zinsaspectualiteit en naar het werkwoordgebruik, waarbij gebruik werd gemaakt van een heel andere theorie, namelijk de door Halliday geïnspireerde transitiviteitsanalyse (hoofdstuk 9). In beide hoofdstukken werd gebruik gemaakt van zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek.

Zoals Jeffries & McIntyre aangeven (2010, 170) is dit beroep op diverse onderzoekstheorieën en -methodes geen zwakte: 'This eclecticism is not a weakness, but a theoretically-legitimate strength. The purpose of theories is to shed light on the subject under consideration [...].' Het gevolg van het ontbreken van een vastomlijnde methodiek is echter wel dat de onderzoeker de stappen die hij neemt, nauwkeurig moet vastleggen om aan de eisen van objectiviteit, controleerbaarheid en replicerbaarheid te voldoen. Dat is dan ook wat de praktijkstudies in dit proefschrift hebben trachten te doen: ze tonen het proces van stijlanalyse, van de formulering van de onderzoeksvraag, via de keuze voor een bepaalde methode tot en met de interpretatie van de onderzoeksresultaten.

Vanwege de grote rol die verantwoording en het bepalen van uitgangspunten spelen in stilistisch onderzoek, is Deel I van dit proefschrift geheel gewijd aan de gekozen theoretische en methodologische uitgangspunten. In hoofdstuk 2 werd de empirische basis van stijlonderzoek vastgelegd. Er werd aangegeven dat stilistische uitspraken objectief (of tenminste intersubjectief) en controleerbaar dienen te zijn, doordat ze zich baseren op consensus tussen taalgebruikers, op (cognitief-)taalkundige principes die in de linguïstiek bestudeerd en beschreven zijn en op vergelijking van taalconstructies met andere formuleringskeuzes. Voor een vergelijking van verschillende tekstfragmenten van diverse schrijvers met elkaar is gekozen omdat er ten eerste geen algemene norm bestaat of te bepalen is waarmee individuele teksten vergeleken kunnen worden, en ten tweede een vergelijking met een algemene norm, zo die al bestond, lang niet altijd inzichtelijke gegevens oplevert.

In hoofdstuk 2 werd daarnaast vastgesteld dat dit proefschrift zich richt op de stijl van specifieke literaire teksten, en daarmee geen uitspraken wil doen over de stijl van een specifieke auteur. Tevens werd de idee benadrukt die ook in hoofdstuk 9 een prominente rol speelde: dat er geen één-op-éénrelatie is tussen taalmiddel en stilistisch effect. De context, die onder meer bestaat uit de inhoud, thematiek van het verhaal en de andere, gebruikte stijlmiddelen, is bepalend voor de interpretatie van een taalmiddel.

Hoofdstuk 3 richtte zich op de vraag waarom de 'literaire linguïstiek' die tot het midden van de jaren '50 van de twintigste eeuw werd beoefend door onder meer Stutterheim, Hellinga en Overdiep, geen voortzetting vond in de neerlandistiek. Dit hoofdstuk toonde aan dat voordat de term 'structuuranalyse' in zwang raakte, de benaming 'linguïstische analyse van literaire teksten' gebruikt werd met een eerder programmatische dan inhoudelijke betekenis. Er werd mee aangegeven dat de letterkundige analyse op weg was om net zo'n harde wetenschap te worden als de taalkunde van die tijd met zijn structuralistische uitgangspunten. Net als de structuralistische taalkunde, zou de linguïstische literatuurbenadering zich op de tekst zelf richten in plaats van op een biografische of psychologische interpretatie. En ook werd het in de taalkunde gangbare onderscheid tussen *langue* en *parole* overgedragen op de literatuur, om aan te geven dat men op zoek ging naar de onderliggende structuur van teksten. De taalkunde als model voor de letterkunde, dat was wat de benaming 'linguïstische literatuurbenadering' inhield. Daadwerkelijke aandacht voor de talige bouwstenen waaruit literaire teksten waren opgebouwd, was er maar weinig. Alleen in het werk van de weinig invloedrijke Overdiep stond het effect van grammaticale formuleringskeuzes centraal. In hoofdstuk 3 werd aangetoond dat de nadruk op structuuranalyse leidde tot een veronachtzaming van 'gewoon proza' en werd vastgesteld dat dit proefschrift in feite nauwer verwant is met de methodiek van Overdiep dan met de op *foregrounding* gerichte stilistische analyses van Stutterheim en Hellinga.

Hoofdstuk 4 problematiseerde het onderscheid tussen 'normaal' en 'afwijkend' taalgebruik. Zelfs in de analyse van proza bleek de aandacht vooral uit te gaan naar *foregrounded* aspecten van taalgebruik. Dit bleek onder meer uit de bespreking van het concept *mind style* (Leech & Short 2007, 151). Met dit begrip worden afwijkende conceptualisaties van de werkelijkheid aangeduid. Die ontstaan doordat het subject van focalisatie bijvoorbeeld psychisch niet in orde is, of een onbegrijpend kind, of een verstandelijk gehandicapte. De door de *mind style* van zo'n focaliserende hoofdpersoon veroorzaakte afwijkende conceptualisaties leiden in meerdere of mindere mate tot vormen van *foregrounded* taalgebruik. Hoofdstuk 4 liet zien dat de term *mind style* niet goed van toepassing is wanneer een hoofdpersoon géén duidelijke afwijkende conceptualisatie van de werkelijkheid vertoont, en het taalgebruik relatief transparant is. In paragraaf 4.4 werd aangetoond dat ook verschillende *transparente* taalvormen heel goed in staat zijn om een bepaalde visie op de werkelijkheid te construeren, en daarbij werd de linguïstische term *construal* (zie ook hoofdstuk 7) geïntroduceerd. Systematische formuleringskeuzes, ook in transparant taalgebruik, kunnen een stilistisch effect creëren dat niet in termen van *mind style* te vangen is. Er is immers geen duidelijke afwijkende conceptualisatie van de

werkelijkheid. Ook legt de term *mind style* teveel nadruk op de relatie tussen stijl en personage, terwijl in dit proefschrift de relatie tussen stijl en thematiek centraal staat.

Hoofdstuk 5 toonde aan in hoeverre en op welke wijze de stilistiek een aanvulling kan vormen op de in de narratologie gebruikelijke categorieën van perspectief en focalisatie. In het hoofdstuk werd aangetoond dat de perspectiefcategorieën van Stanzel feitelijk grote vergaarbakken vormen waarin zich verschillende stijlen vertellers schuilhouden. Ook liet ik zien hoe een stilistische benadering van perspectief een linguïstische aanvulling kan vormen op de theorieën van perspectief en focalisatie van Stanzel en Bal. De modaliteitsanalyse van Simpson (1993) gaf aan hoe vertellers en personages aan de hand van linguïstische categorieën (modaliteitsgebruik) ingedeeld kunnen worden als 'positief', 'neutraal' en 'negatief', waarmee hun specifieke wijze van focalisatie nauwkeuriger in kaart kan worden gebracht en de *functie* van een bepaalde perspectiefkeuze beter voor het voetlicht kan worden gebracht.

De inzet van kwantitatieve gegevens draagt bij aan de nauwkeurigheid van stilistisch onderzoek. Om die reden was hoofdstuk 6 gewijd aan de bijdrage van kwantitatief onderzoek aan de stilistiek. Ook in de praktische stijlanalyses in hoofdstuk 8 en 9 kwamen de mogelijkheden en beperkingen van kwantitatieve analyse aan de orde. Het tellen van verschijnselen heeft grote waarde voor literaire analyse omdat daarmee intuïtieve oordelen van literatuurvorsers objectief getoetst, onderbouwd of gecorrigeerd kunnen worden. Ook kan kwantitatief onderzoek een belangrijke heuristische functie spelen: het kan de onderzoeker op het spoor zetten van bepaalde verschijnselen die bij een kwalitatieve analyse niet naar voren waren gekomen.

Toch bleken er diverse kanttekeningen en beperkingen te kleven aan kwantitatief onderzoek. Zo bleken de mogelijkheden voor inzet van computationele middelen in dit proefschrift beperkt: diverse verschijnselen, waaronder de werkwoordstypen en bijzinstypen die in mijn analyses centraal stonden, zijn niet door middel van computationele analyse 'automatisch' telbaar. De categorieën 'actiewerkwoord', 'toestandswerkwoord' en 'cognitiewerkwoord' zijn niet door een computer vast te stellen. Interpretatie van de onderzoeker is nodig om een categoriseringssysteem op te stellen en te bepalen in welke categorie een specifiek werkwoord thuishoort. Ook de bepaling van het aspect van een werkwoord bleek vanwege de relatie met de zinscontext geen taak die door een computer verricht kon worden. Het tellen en analyseren van dit type verschijnselen blijft dus handwerk.

Hoofdstuk 7 ging nader in op het cognitief-taalkundige principe van *construal* en sloot nauw aan bij hoofdstuk 6 in de nadruk op de noodzaak van interpretatie voorafgaand, tijdens en na categorisering van taalverschijnselen behorend tot de *checklist* van Leech & Short. Sommige tekstenmerken, zoals zinslengte, aantallen bijvoeglijke naamwoorden, hoofdzinnen en typen bijzinnen, zijn zonder veel moeite telbaar. Maar voor andere categorieën (zoals 'emotie-aanduidende adjectieven' of 'modaliteit') is interpretatie of inhoudelijke specificatie nodig voordat een eenduidig categoriseringssysteem ontworpen kan worden dat intersubjectief betrouwbaar en bruikbaar is. De *checklist* is een handig hulpmiddel, maar hij vertelt je niet hoe je moet categoriseren en ook niet hoe je de gevonden verschijnselen moet interpreteren. Dat is een proces dat de stilistische onderzoeker zelf moet uitzoeken

en waarvan hij nauwkeurig verslag moet uitbrengen om de objectiviteit, controleerbaarheid en repliceerbaarheid van het onderzoek te waarborgen. Dat is het proces dat in de praktische stijlanalyses in Deel II van dit proefschrift getoond wordt. In onderstaande paragrafen bespreek ik welk licht de onderzoeksresultaten werpen op de in paragraaf 10.1 gestelde onderzoeksvragen 2, 3 en 4.

10.3 Hoe kunnen informele uitspraken over stijl worden onderbouwd met een taalkundig-stilistische analyse?

In hoofdstuk 8 werd een relatie gelegd tussen uitspraken van literaire critici en studenten over 'Het ontbijt' van Jan Arends en 'De heer Mellenberg' van Maarten Biesheuvel, en specifieke tekstkenmerken van die verhalen. De begrippenparen 'eenvoudig-chaotisch' en 'objectief-subjectief' gaven aanleiding tot de formulering van twee hypothesen waarmee de indruk van eenvoud bij Arends en chaos bij Biesheuvel, en de indruk van een registrerende stijl bij Arends versus een subjectieve visie bij Biesheuvel nader werd onderzocht. Een grammaticale analyse van de zinsconstructies in beide verhalen vormde het begin van de methode om die indrukken aan teksteigenschappen te koppelen. Er werd gekeken naar de gemiddelde zinslengte, de samenstelling (enkelvoudig of samengesteld) van de zinnen, de verhouding tussen enkelvoudige zinnen en zinnen met één of meerdere bijzinnen, afwijkende zinsvolgordes en de aard van de verbindingen tussen tekstsegmenten (juxtapositie, nevenschikking of onderschikking).

Uit de analyses bleek dat het louter numeriek vaststellen van zinslengte, aantallen en verhoudingen hoofd- en bijzinnen onvoldoende informatie opleverde. Een kwalitatieve analyse van het type en de functie van de gebruikte bijzinnen was nodig om betekenis te geven aan de gevonden kwantitatieve gegevens. Bij Biesheuvels 'De heer Mellenberg' bleken de afwezigheid van expliciete causale relaties, de gebruikte lijmstijl in nevenschikkingen en de tekstuele kenmerkrelatie ('paraplustijl') tussen zinnen de voornaamste veroorzakers van het effect van chaos en warrigheid. De korthed van Arends' zinnen en de sterke cohesie en coherentie in de beschrijving van de gebeurtenissen zijn te koppelen aan de door lezers waargenomen effecten van eenvoud en helderheid.

Toch bleek er met de indruk van 'objectiviteit' iets bijzonders aan de hand te zijn. Uit de analyse van subjectiviteit en objectiviteit in hoofdstuk 8 bleek dat er een discrepantie is tussen de manier waarop deze termen in het alledaagse taalgebruik worden gebruikt, en de wijze waarop deze termen in de cognitieve linguïstiek (van o.a. Langacker 1990, Verhagen 2005) worden ingezet. Lezers kenschetsen Arends' verhaal 'Het ontbijt' als registrerend en objectief, omdat er een verteller aan het woord is die voornamelijk lijkt te beschrijven wat door iedereen waargenomen kan worden. Dat hij dat zeer interpretatief en sturend doet (met gebruikmaking van opvallend veel onpersoonlijke complementconstructies, modaliteit en alsof-zinnen), wordt pas na analyse van de gebruikte constructies duidelijk. Hoofdstuk 8 eindigde dan ook met de paradoxale conclusie dat de registrerende verteller van 'Het ontbijt' feitelijk *subjectiever* is dan de expliciet psychisch gestoorde verteller van 'De heer Mellenberg'. Juist omdat die laatste verteller expliciet aangeeft dat hij geestesziek is, weet de lezer precies hoe hij diens wereldvisie moet interpreteren. In hoofdstuk 8 werd in dit verband een onderscheid gemaakt

tussen expliciete subjectiviteit (Biesheuvel) en verborgen subjectiviteit (Arends), waarmee een aanvulling werd gegeven op het door Anbeek & Verhagen (2001) gemaakte onderscheid tussen 'objectief' (Voskuil) en 'subjectief' (Van der Heijden) taalgebruik.

Ondanks dat de gebruikte methode in hoofdstuk 8 vergelijkend van aard was (Biesheuvel vs. Arends), bleek dat tijdens de analyse toch telkens één tekst het centrale onderzoeksobject was, en dat de andere tekst diende als vergelijkingsmateriaal. Dat komt doordat er telkens maar één onderzoeksvraag tegelijkertijd kan worden uitgewerkt: 'Welke tekstelementen zijn verantwoordelijk voor het effect van 'chaos' en 'warrigheid' van Biesheuvel?' leidt tot een paragraaf (8.4) waarin Biesheuvels 'De heer Mellenberg' centraal staat. Deze scheefheid in de analyse wordt tegengegaan door in de daaropvolgende paragraaf (8.5) 'Het ontbijt' van Jan Arends als vertrekpunt te nemen voor het subjectiviteitsonderzoek ('Waarom maakt 'Het ontbijt' een registrerende indruk?'), zodat er toch een voor beide teksten evenwichtige stijlanalyse plaatsvindt.

10.4 Hoe kan onderzocht worden of er een samenhang is tussen stijl en thema?

In hoofdstuk 9 is eveneens sprake van een vergelijkende analyse. In dat hoofdstuk wordt het vertrekpunt gevormd door de letterkundige analyse en interpretatie van *De asielzoeker*. De thematiek van stilstand, afstandelijkheid en buitenstaanderschap die in die roman wordt vastgesteld, vormt het uitgangspunt voor de formulering van twee onderzoeksvragen: zijn respectievelijk de afstandelijkheid en de stilstand ook aanwezig in de stijl van *De asielzoeker*? Die twee vragen zijn allebei op Grunbergs roman toegespitst. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, wordt *De asielzoeker* weliswaar vergeleken met *Het duister dat ons scheidt* van Renate Dorrestein en *Paravion* van Hafid Bouazza, maar de eigenheid van die romans komt door de op Grunberg gerichte onderzoeksvraag minder tot zijn recht dan wanneer deze romans een speciaal voor hen ontworpen vraagstelling hadden gekregen. Daarin ligt meteen een mogelijkheid tot vervolgonderzoek.

Paragrafen 9.3 en 9.4 onderstrepen in hun analyse van Grunbergs gebruik van de onvoltooid tegenwoordige tijd het in Deel I vastgestelde principe dat er geen één-op-éénrelatie is tussen taalmiddel en stilistisch effect. De tegenwoordige tijd, het stijlmiddel bij uitstek om nabijheid te creëren, blijkt in *De asielzoeker* door zijn specifieke inzet (in definities, aforismen, herhalingen en metaforen) en zinscontext (aspectualiteit, algemene uitspraken, conditionele zinnen, iteratieve situaties) juist een effect van afstandelijkheid en stilstand uit te drukken.

10.5 Op welke wijze kunnen kwantitatieve gegevens een rol spelen in stijlanalyse?

De analyses in paragrafen 9.3 en 9.4 waren kwalitatief van aard. Zinsaspect bleek namelijk een verschijnsel dat zich niet liet vangen in kwantitatieve termen. In paragraaf 9.5 werd daarom onderzocht of met een aanvullende kwantitatieve analyse van het werkwoordgebruik in *De asielzoeker* de door middel van kwalitatieve analyse vastgestelde effecten konden worden bevestigd. Dit bleek daadwerkelijk het geval te zijn, waarmee het nut van een kwantitatieve analyse meteen vaststaat. Uit een categorisatie van tekstpassages op voorkomens van toestandsaanduidende, actieaanduidende en

cognitieve werkwoorden bleek dat *De asielzoeker* relatief meer toestandswerkwoorden bevat dan de vergelijkingscorpora *Het duister dat ons scheidt* en *Paravion*.

Toch moest bij deze analyse diverse malen worden gewezen op de beperkingen van kwantitatief onderzoek. Ten eerste gaat het daarbij om de rol van de zinscontext. Om de werkwoorden te categoriseren, was de zinscontext buiten beschouwing gelaten. Deze omissie leidde tot een verlies aan nauwkeurigheid van interpretatie, en aan het eind van paragraaf 9.5 werd dan ook aangetoond hoe met een nieuwe analyseronde de ontbrekende informatie kan worden aangevuld. Ten tweede is er de grootte van de steekproef. Omdat het in dit onderzoek gaat om handmatige kwantitatieve categorisering en analyse, is er een relatief kleine steekproef uitgevoerd: vier representatieve tekstpassages van vijftig zinnen zijn geanalyseerd. Een grotere steekproef zou ons meer en daardoor ook nog betrouwbaardere gegevens opleveren.

Ten derde leverde de kwantitatieve analyse ons enkel getallen op, en geen duidelijke richtlijn hoe die te interpreteren. Om de relatief hoge aanwezigheid van toestandswerkwoorden in Bouazza's *Paravion* te verklaren, zou eveneens een nieuwe analyseronde moeten worden opgestart. Iets dat buiten het bereik van dit onderzoek viel, maar dat een logische vervolgstap zou zijn voor verder stilistisch onderzoek.

Uit de kwantitatieve analyses in hoofdstuk 8 en 9 werd in ieder geval duidelijk dat de getalsmatige analyses geen doel op zichzelf waren, maar dat ze in alle gevallen dienden als springplank voor de verdere inhoudelijke en functionele analyse van de gevonden taalverschijnselen. De kwantitatieve analyses vervulden in dit opzicht een grotere rol dan enkel 'bevestiging van de resultaten van kwalitatief onderzoek'. Resultaten die van de verwachting afweken, leverden materiaal op voor een nieuwe (kwalitatieve) analyseronde, en zetten de onderzoeker zo op een nieuw, bruikbaar spoor.

Problematisch blijft wel de vraag in welke mate de resultaten van stijlonderzoek zoals dat in dit proefschrift is uitgevoerd, generaliseerbaar zijn. Jeffries & McIntyre merken hierover op:

The task that stylisticians often set themselves is to analyse texts and draw from their analysis any patterning or features that they find there, without necessarily wanting to generalise these findings beyond their data. (2010, 13)

Wat mijn kwantitatieve en kwalitatieve stilistische analyses in ieder geval hebben gedaan, is dat ze informatie hebben toegevoegd aan bestaande interpretaties van literaire teksten, waarbij de manier waarop met talige middelen effecten van objectiviteit en subjectiviteit worden gecreëerd, een speciaal aandachtspunt is geweest. Ook zijn in dit onderzoek bestaande (kwalitatieve) interpretaties van literaire teksten aangevuld met kwantitatieve gegevens over gebruikte taalelementen, en vormden de gevonden getalsverhoudingen vaak de aanleiding voor nieuwe analyserondes van specifieke verschijnselen. Ten slotte leveren mijn letterkundig-stilistische analyses ook stof op waarmee taalkundigen hun kennis van de werking van bepaalde taalverschijnselen kunnen aanscherpen (zie Stukker & Verhagen, te verschijnen).

10.6 Tot slot

Dit proefschrift had als programmatisch doel aandacht te vragen voor 'gewoon proza', voor de manier waarop met alledaagse grammaticale middelen als zinsconstructies, bijzinsgebruik en werkwoordstypen speciale *construals* van de werkelijkheid worden gecreëerd. Door taalkundige verschijnselen in literaire teksten te onderzoeken hoop ik een bijdrage geleverd te hebben aan het nader tot elkaar brengen van de disciplines taalkunde en letterkunde in de neerlandistiek. De beste manier om over de bouwstenen van een literaire tekst en daarmee het fundament van elke literaire analyse en interpretatie te praten, is namelijk met gebruikmaking van taalkundige terminologie en analyse. De stilistiek vormt een waardevolle bijdrage in het objectiveren, controleerbaar en repliceerbaar maken van letterkundige interpretaties.

En ik hoop dat ondanks de grote vlucht die de computationele stilistiek, de stylometrie en de corpusstilistiek door de toenemende beschikbaarheid van digitale teksten en corpora de komende jaren ongetwijfeld zullen nemen, ook de literaire linguïstiek die zich op de samenhang van stijl en thema in individuele literaire teksten richt, in de toekomst een vaste plaats zal krijgen in de neerlandistiek.

